

Literatura reagująca na wydarzenia; sztuka na usługach; utylitaryzm pewnych epok

Literatura od najdawniejszych czasów nie pełniła wyłącznie funkcji estetycznej. Bardzo często reagowała na aktualne wydarzenia polityczne, społeczne i historyczne, stając się narzędziem kształtowania opinii publicznej oraz postaw obywatelskich. Szczególnie wyraźnie można to dostrzec w epoce oświecenia i pozytywizmu. W obu tych okresach twórcy byli przekonani, że literatura oraz sztuka powinny służyć społeczeństwu, wychowywać obywateli, propagować określone idee i pomagać rozwiązywać najważniejsze problemy swoich czasów. Takie rozumienie sztuki określa się mianem utylitaryzmu, czyli podporządkowania działalności artystycznej praktycznym celom społecznym.

Utylitaryzm zakładał, że wartość dzieła sztuki wynika przede wszystkim z jego użyteczności. Twórczość literacka miała przyczyniać się do rozwoju społeczeństwa, szerzyć wiedzę, zwalczać przesady, wychowywać obywateli oraz wpływać na poprawę jakości życia. Pisarz nie był postrzegany jedynie jako artysta tworzący dla własnej satysfakcji, lecz jako osoba odpowiedzialna za kształtowanie świadomości społecznej. Literatura miała uczyć, przekonywać, wzruszać i mobilizować odbiorców do działania.

Pierwszą epoką, w której idea sztuki użytecznej odegrała wyjątkowo ważną rolę, było polskie oświecenie. Przypadło ono na okres głębokiego kryzysu państwa polskiego. Rzeczpospolita pogrążona była w sporach wewnętrznych, zacofaniu gospodarczym oraz politycznym. Coraz większe zagrożenie ze strony państw ościennych sprawiało, że konieczne stawały się reformy

ustrojowe, społeczne i edukacyjne. Nic dziwnego, że literatura oraz działalność kulturalna zostały podporządkowane ratowaniu państwa i budowaniu nowoczesnego społeczeństwa.

Już w pierwszej fazie oświecenia pojawili się myśliciele i reformatorzy, którzy poprzez swoje dzieła starali się wskazywać kierunki niezbędnych zmian. Stanisław Leszczyński w traktacie „Głos wolny wolność ubezpieczający” postulował między innymi reformę sejmu, utworzenie silnej armii oraz poprawę sytuacji chłopów. Był przekonany, że bez gruntownych reform Polska nie będzie w stanie utrzymać swojej niezależności.

Ogromne znaczenie miała również działalność Stanisława Konarskiego. W dziele „O skutecznym rad sposobie” ostro krytykował liberum veto oraz anarchię polityczną paraliżującą funkcjonowanie państwa. Domagał się usprawnienia pracy sejmu oraz ograniczenia samowoli magnaterii. Równocześnie zajmował się reformą szkolnictwa. Założone przez niego Collegium Nobilium kształciło młodzież szlachecką według nowoczesnych zasad, przygotowując przyszłych obywateli do odpowiedzialnego udziału w życiu publicznym. W rozprawie „O poprawie wad wymowy” zwracał natomiast uwagę na konieczność troski o kulturę języka polskiego.

Istotny wkład w rozwój nauki i kultury wnieśli także bracia Józef i Andrzej Załuscy. Ich działalność polegała na gromadzeniu ogromnych zbiorów książek oraz udostępnianiu ich uczonym i czytelnikom. Powstała w ten sposób Biblioteka Załuskich stała się jedną z najważniejszych bibliotek Europy XVIII wieku i odegrała ogromną rolę w rozwoju polskiej nauki.

Druga faza polskiego oświecenia przypada na panowanie króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. W tym czasie działalność literacka i artystyczna została jeszcze silniej podporządkowana reformom państwa. Król otaczał opieką ludzi nauki i kultury, organizował słynne obiady czwartkowe, wspierał rozwój szkolnictwa oraz działalność wydawniczą.

Literatura miała pomagać w budowie nowoczesnego społeczeństwa oraz przygotowywać obywateli do odpowiedzialnego uczestnictwa w życiu publicznym.

Bardzo ważną rolę odgrywała prasa. Czasopisma „Monitor” oraz „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” popularyzowały idee oświeceniowe, propagowały racjonalizm oraz krytykowały wady społeczeństwa. Autorzy walczyli z zacofaniem, przesądami, sarmackimi obyczajami oraz brakiem wykształcenia. Publikowane artykuły miały kształtować nowoczesnego obywatela świadomego swoich obowiązków wobec państwa.

Znaczącym narzędziem oddziaływania społecznego był również teatr. W XVIII wieku traktowano go jako szkołę obywatelskiego wychowania. Szczególną rolę odegrał Teatr Narodowy kierowany przez Wojciecha Bogusławskiego. Wystawiane tam przedstawienia nie tylko dostarczały rozrywki, lecz przede wszystkim komentowały aktualne wydarzenia polityczne i społeczne. Przykładem może być komedia „Powrót pośła” Juliana Ursyna Niemcewicza, propagująca reformy Sejmu Wielkiego oraz krytykująca konserwatywną szlachtę przeciwną zmianom ustrojowym. Podobną funkcję pełniła opera „Cud mniemany, czyli Krakowiacy i Górale”, która dzięki patriotycznej wymowie stała się symbolem walki o odrodzenie narodowe.

W okresie Sejmu Wielkiego ogromnego znaczenia nabrała publicystyka polityczna. Szczególnie aktywni byli przedstawiciele Kuźnicy Kołłątajowskiej, skupieni wokół Hugona Kołłątaja. W dziele „Anonima listów kilka” autor przedstawiał propozycje reform społecznych oraz politycznych, wskazując na konieczność modernizacji państwa. Z kolei Stanisław Staszic w „Przestrobach dla Polski” analizował przyczyny upadku Rzeczypospolitej i przedstawiał program niezbędnych zmian. Obaj publicyści byli przekonani, że literatura i publicystyka powinny aktywnie uczestniczyć w naprawie państwa.

Również twórczość literacka tego okresu była ściśle związana z problemami społeczeństwa. Ignacy Krasicki w swoich satyrach,

bajkach oraz poematach heroikomicznych piętnował wady Polaków. W „Monachomachii” ośmieszał zacofanie zakonników oraz brak wykształcenia duchowieństwa. Natomiast w powieści „Mikołaja Doświadczyńskiego przypadku” ukazywał drogę bohatera od lekkomyślności do dojrzałości obywatelskiej, propagując ideały rozumu, pracy i odpowiedzialności społecznej.

Literatura oświecenia kreowała również określone wzorce osobowe. Bohater pozytywny był człowiekiem pracowitym, uczciwym, odpowiedzialnym za rodzinę i państwo, otwartym na reformy oraz wykształconym. Przeciwwstawiano mu bohaterów negatywnych: zacofanego Sarmatę, pijaka, awanturnika, człowieka chciwego, próżniaka czy modną damę bez głębszych zainteresowań. Takie zestawienie miało wychowywać czytelników oraz wskazywać właściwe postawy obywatelskie.

Podobne przekonanie o społecznej roli literatury pojawiło się ponownie w epoce pozytywizmu. Po klęsce powstania styczniowego społeczeństwo polskie znalazło się w niezwykle trudnej sytuacji. Nadzieje na odzyskanie niepodległości drogą walki zbrojnej zostały przekreślone, a nasilające się represje oraz cenzura uniemożliwiały swobodne podejmowanie tematów patriotycznych. Pozytywiści uznali więc, że należy zmienić sposób działania. Zamiast nawoływać do kolejnych powstań, zaczęli propagować program stopniowego wzmocnienia społeczeństwa poprzez rozwój gospodarki, nauki i edukacji.

W tym okresie literatura stała się jednym z najważniejszych narzędzi realizacji programu pozytywistycznego. Pisarze głosili hasła pracy organicznej, pracy u podstaw, scjentyzmu, emancypacji kobiet oraz równouprawnienia Żydów. Uważali, że każdy człowiek powinien być użyteczny dla społeczeństwa, a twórczość literacka stanowi taką samą pracę jak działalność lekarza, nauczyciela czy inżyniera. Powstała literatura tendencyjna, której głównym zadaniem było propagowanie określonych poglądów oraz wychowywanie czytelników.

Szczególnie wyraźnie widać to w nowelistyce Elizy Orzeszkowej

oraz Marii Konopnickiej. W utworach takich jak „A...B...C...”, „Tadeusz”, „Dobra pani”, „Mendel Gdański” czy „Miłosierdzie gminy” autorki poruszały problemy ludzi biednych, kobiet, dzieci oraz mniejszości narodowych. Bohaterowie często byli ofiarami niesprawiedliwości społecznej, ubóstwa lub uprzedzeń. Zadaniem pisarek było wzbudzenie współczucia czytelników oraz zachęcenie ich do refleksji nad koniecznością zmian społecznych.

Najpełniejszą realizację programu pozytywistycznego stanowi powieść „Nad Niemnem” Elizy Orzeszkowej. Autorka ukazuje wartość pracy, szacunek dla tradycji, zgodną współpracę różnych warstw społecznych oraz znaczenie pamięci o powstaniu styczniowym. Bohaterowie tacy jak Jan i Justyna realizują ideał uczciwego życia opartego na pracy, wzajemnym szacunku oraz odpowiedzialności za wspólnotę.

Równie istotną rolę odgrywa „Lalka” Bolesława Prusa. Powieść przedstawia szeroki obraz społeczeństwa polskiego końca XIX wieku. Autor krytycznie ocenia arystokrację żyjącą ponad stan, mieszczaństwo kierujące się wyłącznie zyskiem oraz biedę najniższych warstw społecznych. Stanisław Wokulski staje się symbolem człowieka próbującego połączyć przedsiębiorczość z działalnością społeczną i filantropijną. Prus pokazuje jednak, że realizacja pozytywistycznych ideałów napotyka liczne przeszkody wynikające z egoizmu oraz społecznych uprzedzeń.

Inną funkcję pełniła twórczość Henryka Sienkiewicza. Jego „Potop”, podobnie jak pozostałe części „Trylogii”, powstał „ku pokrzepieniu serc”. W okresie niewoli narodowej przypominał Polakom o dawnych zwycięstwach oraz budował wiarę w możliwość odrodzenia ojczyzny. Choć akcja powieści rozgrywa się w XVII wieku, jej przesłanie było skierowane do współczesnych autorowi czytelników, potrzebujących nadziei oraz umocnienia patriotycznego ducha.

Program pozytywizmu realizowała również poezja. Adam Asnyk w wierszach „Do młodych” oraz „Daremne żale, próżny trud”

zachęcał młode pokolenie do otwartości na postęp naukowy i rozwój cywilizacyjny. Jednocześnie podkreślał konieczność zachowania szacunku dla dorobku wcześniejszych pokoleń. Poezja Marii Konopnickiej koncentrowała się natomiast na problemach społecznych i narodowych. Utwory takie jak „Wolny najmita”, „Na fujarce” czy „O Wrześni” ukazywały krzywdę najuboższych, walkę z germanizacją oraz potrzebę solidarności społecznej.

W obu epokach literatura i sztuka pełniły funkcję służebną wobec społeczeństwa. Twórcy świadomie rezygnowali z tworzenia dzieł wyłącznie dla estetycznej przyjemności odbiorców. Ich celem było wychowanie obywateli, propagowanie określonych wartości oraz reagowanie na najważniejsze wydarzenia swoich czasów. Literatura stawała się narzędziem walki z zacofaniem, niesprawiedliwością społeczną, niewiedzą oraz biernością obywatelską.

Nie oznacza to jednak, że twórczość podporządkowana określonym celom była pozbawiona wartości artystycznej. Wręcz przeciwnie – wiele dzieł powstałych w duchu utylitaryzmu należy dziś do najwybitniejszych osiągnięć literatury polskiej. Ich autorzy potrafili połączyć wysokie walory artystyczne z zaangażowaniem społecznym, dzięki czemu ich utwory zachowały aktualność również we współczesnym świecie.

Przykład oświecenia i pozytywizmu pokazuje, że literatura może odgrywać niezwykle ważną rolę w życiu narodu. W okresach kryzysów politycznych, społecznych czy moralnych staje się narzędziem edukacji, kształtowania postaw oraz mobilizowania społeczeństwa do działania. Utylitaryzm był odpowiedzią na konkretne potrzeby historyczne i wynikał z przekonania, że artysta ponosi odpowiedzialność za wspólnotę, w której żyje. Dlatego twórcy obu epok wierzyli, że prawdziwie wartościowa sztuka nie ogranicza się do zachwywania odbiorców pięknem formy, lecz przede wszystkim służy człowiekowi, pomaga rozwiązywać jego problemy i przyczynia się do rozwoju całego społeczeństwa.

Jeśli szukacie pomocy w napisaniu własnej pracy - potrzebujecie korepetycji, konsultacji to polecamy stronę [pisanie prac](#) - fachowa pomoc w pisaniu prac - oczywiście tylko w granicach prawa.